

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 2, Kasım / November 2022, 1-15

Atıf/Citation: Adıgüzel, S., Şeyşenbekova, A. (2022). Kırgızistan'da Yapılan Dede Korkut Çalışmaları. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 1-15.

KIRGIZİSTAN'DA YAPILAN DEDE KORKUT ÇALIŞMALARI

Dede Korkut Researches in Kyrgyzstan

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 28.09.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Sedat ADIGÜZEL*

Akmaral ŞEYŞENBEKOVA**

Özet

Kâdim Türkler hem sözlü hem de yazılı kültürü ile tüm dünyaya nam salmıştır. Türklerin ortak mirası olan Kitab-ı Dede Korkut, Türklüğün bir ansiklopedisidir. Eser hakkında ilk bilgilere İlhanlı veziri Reşidüddin'in Camiü't-Tevarih'inde rastlamaktayız. Destan, Türklerin yaşam tarzı, örf ve adetleri, dili, diniyle ilgili zengin kaynakları içerir. Türk dünyasında Orhun Yazıtları, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü'l-Hakayık ve Codex Cumanicus gibi tarihimizi, dilimizi, örf-adetlerimizi ve inancımızı içeren ortak eserlerimiz vardır. Dede Korkut destansı hikâyeleri de Türklüğü konu alan eşsiz ortak mirasımızdır.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Prof. Dr. Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, sadiguzel@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3509-0240>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilimdalı; M.S. Ataturk University Institute of Turkic Studies, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature *Department*, akmaralseysenbekova@gmail.com, M.S. Student, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1057>.

Dede Korkut ve hikâyeleri diğer Türk destanlarına göre daha geniş bir alana yayılmış, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasında özünü muhafaza ederek yaşatılmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından 2018 yılında UNESCO'ya sunulan Dede Korkut veya Korkut Ata dosyası UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsil Listesine kaydedilmiştir.

Dede Korkut'la ilgili ilk çalışmalar iki yüz sene önce başlamış olsa da günümüzde hala araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bilim insanları tarafından yeni nüshaları ve hikâyeleri keşfedilmektedir. Çalışmamızda Dede Korkut'un nüshaları, Türk dünyasındaki varyantları ve Kırgızistan'da yapılan Dede Korkut çalışmaları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut destansı hikâyeleri, Türk Dünyası, Kırgız Türkleri, Kırgızistan.

Abstract

Ancient Turks became famous all over the world with their oral and written culture. Kitab-ı Dede Korkut, which is the common heritage of the Turks, is an encyclopedia of Turkishness. We come across the first information about the work in Camiü't-Tevarih of the Ilkhanid vizier Reşidüddin. The epic contains rich resources about the life style, customs, language and religion of the Turks. In the Turkish world, we have common works that include our history, language, customs and beliefs such as Orkhon Inscriptions, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü'l-Hakayık and Codex Cumanicus. The epic stories of Dede Korkut are also our unique common heritage, which is about Turkishness.

Dede Korkut and his stories spread over a wider area than other Turkish epics and were kept alive among Kazakhs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmens, Turkey and Azerbaijan Turks. The Dede Korkut or Korkut Ata file, which was submitted to UNESCO by Turkey, Azerbaijan and Kazakhstan in 2018, has been registered in the UNESCO Intangible Cultural Heritage Representation List of Humanity.

Although the first studies on Dede Korkut started two hundred years ago, it still attracts the attention of researchers today. New copies and stories are being discovered by scientists. In our study, copies of Dede Korkut, its variants in the Turkish world and Dede Korkut studies in Kyrgyzstan are discussed.

Key words: Dede Korkut epic stories, Turkish World, Kyrgyz Turks, Kyrgyzstan

Giriş

Kâdim Türkler hem sözlü hem de yazılı kültürü ile tüm dünyaya nam salmıştır. Türklerin ortak mirası olan Kitab-ı Dede Korkut, Türklüğün bir ansiklopedisidir. Eser hakkında ilk bilgilere İlhanlı veziri Reşidüddin’in Camiü’t-Tevarih’inde rastlamaktayız. Destan, Türklerin yaşam tarzı, örf ve adetleri, dili, diniyle ilgili zengin kaynakları içerir. Türk edebiyatı tarihinin en büyük âlimi Prof. Dr. Fuat Köprülü, Dede Korkut’un önemini şöyle izah etmiştir: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.” (Urhan, 2019). Kitab-ı Dede Korkut’un, Türklerin köklü geçmişi, yol gösteren geleceği olduğu şüphesizdir. Muharrem Ergin, Dede Korkut’u destansı hikâyeler olarak adlandırmasını şöyle açıklamıştır: “Yazarının bilinmemesi; Türk milletinin hayatını yansıtmaması, Türk kültürünün zenginliklerini sunması; coşkulu bir kahramanlık destanı olması; doğayla mücadelenin anlatılması; Oğuz Türklerinin önce Orta Asya’daki ilk yurtlarında, sonra batıda, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde yaşadıkları tarihi yansıması bakımından “millî bir destan” özelliğini gösterir. Bu destanları hikâyeye olarak adlandırmamızın sebebi ise eserin bir geçiş dönemi ürünü olmasıdır.” (Efe, 2019). Hikâyelerde inanç sistemi, namus kavramı, toplumsal yaşayış düzeni, aile yapısı, kahramanlık anlayışı gibi günlük yaşamla doğrudan bağlantılı unsurlar çok geniş bir şekilde işlenmiştir (Adıgüzel, 2013:39).

Kitab-ı Dede Korkut’un teşekkül ve yazıya geçirilme dönemleri arasında farklılıklar vardır. Destanın teşekkül tarihi ile ilişkili olan coğrafya “Tarihi Oğuz Eli¹” ile örtüşmektedir (Bulduk, 2019). Bazı tarihi kaynaklarda Dede Korkut, VII-X yüzyıllarda Oğuzların Sır-Deryadan Hazar’a dek yönettiği Kañlı-Kıpçak devrinde yaşamıştır (Margulan, 2000). V. V. Barthold’e göre destan, en geç XV. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Yazıya geçiren kişi ile anlatıcı aynı kişi değildir. Eser hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası unsurları barındırmaktadır. Destandaki olaylar ise günümüz Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Azerbaycan coğrafyalarında geçmektedir.

Toplamda 13 hikâyesi olduğu bilinen Kitab-ı Dede Korkut’un 3 nüshası bulunmaktadır. “Denkwürdigkeiten” adlı eserin ikinci cildinin 399 ile 457. sayfaları arasında, Dresden Kraliyet Kitaplığında bulunan el yazma 1815 yılında Alman bilim adamı Heinrich von Diez tarafından tespit edilmiştir. Bu nüshada önsöz ile 12 hikâyeye, 5 sayfalık bir giriş vardır. Destanın “Basat’ın Tepegözü Öldürmesi” bölümünü Almancaya çevirerek Odyseia’da da bilinen tek gözlü devle karşılaştırmıştır.

¹ «Tarihi Oğuz Eli» F. Sümer’e göre XI. yüzyıllarda Karaçuk dağlarında yaşayan Oğuzların yurdudur.

Diez'den sonra Teodor Nöldeke eseri Almancaya çevirmeye çalışmıştır. Fakat dilin zorluğundan dolayı sonuna kadar tamamlayamadan 1891 yılında destanla ilgili kaynakları öğrencisi V. V. Barthold'e vermiştir. Barthold destanın dört bölümünü Rusçaya çevirmiş ve Korkut efsanesinin Türkmenler arasındaki yaşayan izleri ile ilgili notlar yayınlamış, 1908 yılında ise Derbend'de Korkut'un mezarını aramış, fakat bulamamıştır (Rossi, 2021). Çeviri Barthold'un ölümünden sonra yani 1950 yılında düzeltmeler yapılarak Bakü'de, 1962 yılında "Kniga Moyego Deda Korkuta" adıyla Moskova'da yayımlanmıştır.

Vatikan nüshası, Papalık Kütüphanesinde bulunmaktadır. İtalyan Ettore Rossi tarafından 1950 yılında bulunmuştur, 1952 yılında her iki nüshanın okunuş farklılıklarını kullanarak on iki hikâyenin İtalyanca çevirisini vermiştir. Vatikan nüshası "Kazan Bey ve Diğerleri Hakkında Oğuz-ñame Hikâyesi" başlığını taşımaktadır (Jirmunskiy, 1962). Dresden nüshasından farklı olarak bu nüshada 4, 5, 6, 8, 9 ve 10. hikâyeler (Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han, Hikâyet-i Bamsı Beryik Boz atlu, Hikâyet Salur Kazanun evi yağmalandığıdır, Hikâyet-i Kazan Begün oğlu Uruz Han dutsak olduğu, Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Beg, Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz aşi olup Beryek vefatı) bulunmamaktadır (Ergin, 2018).

2019 yılında Bayburt Üniversitesinde düzenlenen "Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu"nda Metin Ekici tarafından Dede Korkut'un üçüncü veya Türkistan nüshası Türklük bilimi camiasına ilk kez tanıtılmıştır. Eseri İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan yazma koleksiyoneri Veli Muhammet Hoca, Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar'ın soyundan gelen, ismini açıklamak istemeyen bir şahıstan satın almıştır (Köseoğlu, 2019). Ahmet Bican Ercilasun'a göre yeni bulunan metnin XIV-XVI. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. 27 Nisan 2019 tarihli Karar gazetesinde konu, "Dede Korkut'un 3. nüshası bulundu, kayıp 13. destan da ortaya çıktı" başlığıyla verilmiştir. Gazeteye konuşan Metin Ekici bulunan nüshayla ilgili şunları söylemiştir: "Tanıştığımız dostlarımız Dede Korkut nüshalarının ellerinde olduğunu söylediler (Kazakistan'ın Mangışlak bölgesinde). 61 sayfalık bir dosya olarak bana verdiler. Bu dosyanın içerisinde 13. Dede Korkut anlatması olarak adlandırdığımız "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" de var. Üçüncü nüshanın dili günümüz Türkiye Türkçesine yakındır. Fakat Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerini de taşımaktadır (Efe, 2019).

Türk Dünyasında Dede Korkut Hikâyesi

Dede Korkut ve hikâyeleri diğer Türk destanlarına göre daha geniş bir alana yayılmış, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasında özünü muhafaza ederek yaşatılmıştır (Bulduk, 2019: 6-8). Türkiye,

Azerbaycan ve Kazakistan tarafından 2018 yılında UNESCO'ya sunulan Dede Korkut veya Korkut Ata dosyası UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsil Listesine kaydedilmiştir.

Kazak Türklerindeki Dede Korkut'la ilgili anlatılar Oğuzların IX-X. yüzyılda yerleştikleri ve çoğaldıkları Sır-Derya bölgesinden yayılmaya başlamıştır. Tarihi kaynaklara göre Dede Korkut sadece bir efsane değildir. Dede Korkut Sır-Derya'da doğup büyüyen bir tarihi şahsiyettir. V. V. Barthold "Orta Asya" adlı kitabında: "Korkut, Oğuz kaviminin ünlü âlimi, filozofu, ozanı ve büyücüsüdür." demektedir (Margulan, 2000). Ç. Velihanov Dede Korkut efsanelerinden yola çıkarak Korkut'un ölümden kaçarak Sır-Derya'ya yerleştiği fikrini belirtir. Dede Korkut üzerinde uzun yıllar araştırmalar yapmış olan A. Margulan aşağıdaki gibi fikir ileri sürmektedir: "Dede Korkut tarihi devirlerde Sır-Derya bölgesinde yaşamış Oğuz-Kıpçak kabilelerinin arasından çıkan bilge ihtiyar, akıllı, hayır dua veren, büyük ozan ve geleceği bilen ermiş kişidir. Onun hakkında Asya'daki Türk boylarının birçoğunda çok şeyler anlatılır. Ancak, Kazak Türkleri eski Oğuz-Kıpçak kabilelerinin tarihi coğrafyasını miras olarak devraldığı ve onların her zaman ahfadı olduğundan Dede Korkut hakkında söylenen tarihi şiirler, hikâye ve efsaneler, şarkı ve ezgiler Kazaklar ve Türkmenler arasında daha çoktur" (Kelimbetov, 2010: 135). Kazak bakışları herhangi bir şiir veya ezgilerine başlamadan önce, ilk olarak Dede Korkut'un ismini söylemeyi gelenek haline getirmişlerdir:

Jıravın büyük piri Dede Korkut,

Duasını tüm baksıların aldığı büyük dede.

Hayretler içinde kalırmış tüm halk,

Kopuz ile Dede Korkut ezgi çaldığında

Dede Korkut'un Türkiye'deki ilk neşri ise bulunuşundan yüz yıl sonra Kilisli Muallim Rifat tarafından 1916 yılında Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Orhan Şaik Gökyay 1938'de kitabı ilk Lâtin harfleriyle baskısını gerçekleştirmiştir. Türkiye'de Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Ahmet Bican Ercilasun, Semih Tezcan, Saadedtin Özçelik, Selahattin Bekki gibi bilim adamları çok sayıda makale yazmışlardır. Özellikle 1958 yılında Muharrem Ergin, Dede Korkut'un 12 hikâye ile sınırlı olmadığını ve yeni hikâyelerin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Efe, 2019).

Azerbaycan'daki Dede Korkut üzerine ilk bilimsel çalışmalar 1930'lu yıllarda başlamıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin tam metni 1938 yılında Hamit Araslı tarafından Azerbaycan Türkçesi ile neşredilmiştir. Eserin dil özellikleri üzerine ilk bilimsel çalışmalar yapan Ezel Demirçizade'dir (Adıgüzel, 2013: 41). Fakat Stalin

rejiminin Dede Korkut Kitabı'na yönelik bakış açısının olumsuz olması sebebiyle çalışmalar bu devirde durdurulmuştur. Bir dönem Azerbaycan'da yapılan çalışmalarda Dede Korkut'ta sosyalizmin izleri aranmış ve hikâyeler üzerinde incelemelere bu doğrultuda izin verilmiştir (Elçin, 1999: 19).

Türkmenistan'da Dede Korkut Kitabı'nın yazılı şekilleri üzerine yapılan yayınlar 1940'lı yıllarda başlar. Gürgenli Ahundov, Sovyet Edebiyatı dergisinde "Gorkut Atanın Kitabı" adlı erken dönem makalelerinden birisini 1940 yılında yayımlamıştır (Garrıyev 1947: 16). Türkmenler arasındaki Dede Korkut ile ilgili ilk çalışmalardan birini de Rus bilim adamı Samoyloviç yapmıştır. Samoyloviç'in "Legenda o Korkude i Kör-oglu (Korkut ve Köroğlu Efsanesi)" başlıklı yazısı bu anlamda Dede Korkut ile Türkmenler arasında ilişki kuran ilk yazılardan biridir (Şahin, 2016). A. N. Samoyloviç'e göre Dede Korkut Türkmenlerin Kayı boyuna² mensup bir hoca olarak sekizinci asırda yaşamış ve Kayı boyunun tesis ettiği üç devlete danışmanlık yapmıştır. Bunun dışında Dede Korkut Türkmen edebiyatının ilk temsilcisi olarak gösterilir.

Kırgız Türklerinde Dede Korkut

Kırgız Türkleri, Dede Korkut destansı hikâyesiyle 3 kaynak aracılığıyla tanışmışlardır:

1. Şecere, efsane ve hikâye gibi halk ürünleri
2. Tarihi kaynaklar
3. Günümüze ulaşmış olan yazılı belgeler

Kırgız atasözlerinde Dede Korkut Kormuş, Kırmış şeklinde geçmektedir. Jirmunskiy'e ait kaynaklarda Korkut'un babasının ismi Karmış veya Kırmış adını taşımaktadır, annesi de bir masal kahramanı dev kızıdır. Reşideddin'de ve Ebulgazi'de Korkut'un babasının adı Kara-Hoca olarak bilinmektedir (Kononov, 1958).

XIX. yüzyılda yaşayan zamane şairlerinden biri Arstanbek "Kereez" (Vasiyet) adlı manzum eserinde kendi hayatını, başarılarını anlatır. Aynı zamanda kim olursa olsun ecelden kurtulamayacağını ve kimsenin ecele müdahale edemeyeceğini de söyler. Arstanbek ölümün gerçek olduğunu anlatırken bilgeleri, tarihi kahramanları örnek verir ve Dede Korkut'un bile ecelden kaçamadığını söyler:

² Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuzların 24 boyundan biridir.

*“Korkut ata daanıřman
Kutulam dep ölümdön
Sırdın boyun sıdırgan
Kırdın başın kıdırgan
Andan da aıla bolbogon
Akırı acal somdogon.”* (Kebekova, 1994).
*(Dede Korkut bilge,
Kurtulacađım diye ölümden.
Dünyayı gezmiřtir,
Seyhundan geçmiřtir,
Tepelere çıkmıştır,
Yine de çaresiz
Sonunda ecel görmüřtür).*

Aynı efsane Azerbaycan yazarı Anar Rızayev'in “Dede Korkut” adlı eserinde anlatılmaktadır:

*“Çemenlikde biter otlar, yaşayırken bitmez oldu,
Bulaqlardan axan sular, çağlayarken axmaz oldu,
Qanad çalib uçan quřlar birden-bire uçmaz oldu,
Bulaqlar da yalın qaldı, çiçekler de açmaz oldu,
Dede Qorkud hayana baxdı ölüm gördü, ecel gördü”* (Anar, 1999).

Korkut'un ölümden kaçma efsanesi özellikle Kazak Türklerinde yaygındır ve çeşitli varyantlarda anlatılır. 1867 yılında V. Velyaminov-Zernov tarafından derlenmiş olan Korkut'un ölümüne dair efsaneye göre “Horhut dünyanın bir bölgesinde yaşamış ve bir gece rüyasında birkaç kişinin mezar kazdıklarını görmüş. ‘Bunu kimin için kazıyorsunuz?’ diye sormuş. İşçiler de ‘Evliya Horhut için!’ demişler. Telařlanan Horhut korkutucu ölümden kaçmak için dünyanın bir diğer ucuna göçmüş. Orada da aynı rüyayı görmüş. Sabah olunca tekrar yola koyulmuş. Evliya böylece bu görmenin etkisiyle dünyanın dört bir bucağını dolaşmış. Umutsuzca nereye gideceğini bilemeden dünyanın merkezine yerleşmeye karar vermiş. Düşünüldüğü gibi

olmuş. Dünyanın merkezi Sır-Derya Nehri'nin kıyısı, özellikle de Horhut'un bedeninin şimdi bulunduğu yer olmuştur. Sır-Derya boyunda bu evliyanın göç hareketi bitmemiştir. Dünyanın merkezinde yine rüya görmüş. Evliya bu defa kaderini kurnazlıkla alt etmeyi planlamış. Yeryüzünde kendisi için kurtuluş olmadığını düşündüğü için suda yaşamaya hazırlanmış; Sır-Derya üzerine kilimini yaymış ve üstüne yerleşmiş. Orada dombra çalarak 100 yıl yaşamış, sonra ölmüş. Dindar Müslümanlar onun bedenini alıp gömmüşler." 1897 yılında İ. Anıçkov'un derlediği efsaneye göre Korkut "Jilmaya³"ya binmiş ve ölümden korkarak 100 yıl Tanrı'dan kaçmış, ölümün onu yakaladığı yere henüz gelmemiş. Tanrı onu evliya yapmıştır." (Jirmunskiy, 1962).

Dede Korkut'un destanının dil ve coğrafi bakımından Oğuz Türklerine ait olduğu tartışmasızdır. Fakat destan Kırgız Türklerinin de sözlü geleneğinin bir parçasıdır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Kırgız destanlarıyla ortak motifler bulunmaktadır:

a) Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek'in Kazan'ın duasından sonra doğması ve Banu Çiçek ile beşik kertme oluşu Manas destanında Semetey'in doğuşu ve Ayçürök ile beşik kertme oluşu birbirine çok benzemektedir. Semetey de Koşoy'un hayır duasıyla doğmuştur.

b) Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâye Kırgız Türklerindeki Er Töştük destanına çok benzemektedir. İki destanda da olağanüstü varlıklar yer almaktadır.

c) Baba oğul arasındaki çatışma. Manas destanında Yakub'un oğlu Manasla olan anlaşmazlıkları yer almaktadır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Dirse Han'ın 40 yiğidi, oğlanı babasına kötülerler. Babası oğlunu avda öldürmeye teşebbüs eder.

d) Kahramanın uykuya dalmasından istifade ederek düşmanların saldırısı motifi Manas destanında bulunmaktadır. Kırgız hanı Koşoy ile Çinli Coloy pehlivanının mücadelesi günler sürer. Yorgunluktan dolayı Koşoy uyuya kalır, bunu gören Coloy uykudaki Kırgız pehlivanını öldürmeye çalışır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Trabzon Tekürü Salur Kazan'a şahin gönderir. Kazan Han, bu şahinle ava çıkar, şahin Toman Kalesi'ne yönelince Kazan Han da peşine düşer. Dağlar, tepeler aşar ve sonunda uykusu gelir, ileride bir kale görür ve yanındaki yiğitlerle orada 7 gün uyuyarak dinlenir. Kazan Han ve yanındaki yiğitlerin uyuduğunu öğrenen düşmanlar

³ Rüzgâr kadar hızlı efsanevi deve

hemen bu kaleye saldırırlar ve yirmi beş yiğit şehit olur. Kazan Han'ı esir alıp Toman Kalesi'nde bir kuyuya atarlar.

e) Boylar arasındaki çatışmalar motifi Manas destanının Semetey bölümünde sık sık karşımıza çıkar. Semetey bölümünün ana konusu iç düşmanlarla mücadeledir. Destanda asıl düşmanların halkın içinden çıkması ve bunun devlet için daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır. Semetey bölümünde boylar arası çatışmayı özetleyen: "Özöktön çıkkan ört, Özdön çıkkan cat caman" yani düşmanın yakınımızdan çıkması daha kötüdür deyimi günümüze kadar önemini kaybetmemiştir. Dede Korkut destansı hikayelerinin son bölümünde Kazan üç yılda bir Dış Oğuz'la İç Oğuz beylerini toplardı. Salur Kazan evini yağmalamalarına izin verirdi. Salur Kazan'ın evindeki son yağmalama sırasında Dış Oğuz Beyleri orada değildi. Bu olaydan sonra Dış Oğuz Beyleri Kazan'a küserler. Kazan, Dış Oğuz'a Kılbaş isimli adamını yollar ve düşman mı dost mu olduklarını görmek ister. Kılbaş Dış Oğuz Beylerinden Aruz'un evine gidip Salur Kazan'ın darda kaldığını, kendilerinden yardım istediğini söyler. Aruz kabul etmez.

f) Kahramanların daha çocukken olağanüstü yetenekleriyle belli olması, ad verme geleneği motifi. Çıyırdı'nın on beş gün süren doğum sancılarında sonra dokuz yaşındaki bir çocuk büyüklüğünde, yüzünden kahır damlayan, kanlı canlı bir bebek doğar. Bu Manas'ın ileride halkını, vatanını koruyan bir kahraman olacağıının habercisiydi. Dede Korkut'ta Bayındır Han senede bir kez Oğuz beylerini ziyafet vermek için misafir eder. Hiç çocuğu olmayan kara otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu olan ise ak otağa oturacaktır. Dirse Han'ın çocuğu yoktur ve kırk yiğidiyle kara otağa oturur. Ziyafet bittikten sonra Dirse Han olanları eşine anlatır. Eşi ona çocuğunun olabilmesi için akıl verir ve bu şartları uyguladıktan sonra hamile kalır. Yine bir gün Bayındır Han'ın düzenlediği ziyafette Dirse Han'ın oğlu koskoca boğayı durdurarak olağanüstü gücünü gösterir. Bu olaydan sonra Dede Korkut genç kahramana Boğaç ismini verir.

g) Olağanüstü kahramanların yer alması, örneğin tek gözlü devler, periler. Manas destanında Kökötöy hanın oğlu Bokmurun bir periden doğmuştur. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Bayındır Han yiğitleriyle av avlarken bir kütle bulur. Kütle kırılıp içinden tek gözlü bir canlı çıkar ve ona Tepegöz adını verirler. Tepegöz daha çocukken dadılarını, büyüdükten sonra yakaladığı her insanı yemeye başlar. Oğuzları bu felaketten kurtarmak için Basat Tepegözle savaşır ve öldürür.

h) Kahramanların tek başına düşmanlara karşı mücadeleleri, savaş sonrası büyük ziyafet vermeleri gibi motifler hem Dede Korkut destanında hem de Kırgız destanlarında karşımıza çıkmaktadır (Akmataliyev, 2012).

Kırgızistan'da Yapılan Dede Korkut Çalışmaları

1976 yılında yayımlanan Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde Dede Korkut destanı ile ilgili ilk defa şu şekilde bilgi verilmiştir: Dede Korkut, Oğuz yiğitlerinin seferlerini, dinsizlere karşı savaşlarını ve elde ettikleri Kafkas topraklarındaki hâkimiyetlerini anlatan destandır. Özellikle bu kitapta Dede Korkut'la ilgili Rus dilinde 314, Türkiye, Azerbaycan Türkçesinde ve doğu dillerinde 462 çalışma yapıldığı belirtilmiştir (Akmataliyev, 2012).

İşenaalı Arabaev adındaki Kırgız üniversitesinde çalışan Prof. Dr. İbrahim Abduvaliev 2004 yılında, aynı üniversitede çalışan Tamara Abılkasımova, Gülnara Satimkulova ile birlikte Dede Korkut destanını, 1988 yılında Bakü'de yayımlanan nüshadan Kırgız Türkçesine aktarmışlardır. Eseri Azerbaycan Türkçesinden Kırgız Türkçesine aktarırken V. V. Radlov'un ve Kaşgarlı Mahmut'un sözlüklerinden yararlanmışlardır. Kitapta Kazak bilim adamı Kelimbetov'un sıralamasına göre hikâyeler şu şekilde yerleştirilmiştir: 8, 1, 3, 4, 11, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 12 (Kelimbetov, 1986).

Muharrem Ergin'in kitabındaki hikâyelerin sıralaması:	Nemat Kelimbetov'un "Kazak Edebiyatının Başlangıç Devri" adlı kitabındaki hikâyelerin sıralaması:
1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han	1. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi
2. Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması	2. Dirse Han Oğlu Boğaç Han
3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek	3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek
4. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması	4. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul	5. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması
6. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı	6. Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması
7. Kazılık Koca Oğlu Yegenek	7. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul
8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi	8. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı
9. Begin Oğlu Emren	9. Kazılık Koca Oğlu Yegenek
10. Uşun Koca Oğlu Segrek	10. Begin Oğlu Emren
11. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması	11. Uşun Koca Oğlu Segrek
12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü	12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü

Kelimbetov hikâyeleri mantıksal bir sisteme göre düzenlediğini şöyle izah eder: "Muhtemelen Korkut Ata Kitabındaki hikâyelerin her biri ayrı ayrı destanlar

şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu hikâyelerin daha sonra derlenip sistemleştirildiği görülmektedir. Çünkü kitapta yer alan hikâyeler birbiriyle uyumsuz olabiliyor. Örneğin, Kazan kahramanın hikâyesi 2, 4 ve 11 bölümlerde yer almaktadır. İkinci hikâyede Kazan'ın oğlu Uruz yetişkin, güçlü, babasıyla birlikte ava çıkabilen yiğittir. Dördüncü hikâyede ise Urus henüz hiç savaşmamış, eli kılıç tutmamış bir gençtir. On birinci hikâyede ise Uruz hala bir çocuk olarak anlatılır. Bunun gibi uyumsuzluklar diğer hikâyelerde de görülür. Örneğin sekizinci hikâyede Tepegöz'ün elinden can veren kahramanlar on birinci hikâyede yer alıyorlar.” (Kelimbetov, 1986, s. 140-141).

Kırgız edebiyatçısı Cenalı Şeriev'in “Eski ve Orta Çağdaki Türk Edebiyatı” kitabında ilk defa Dede Korkut destanından bahsedilmiştir. Profesör Şeriev'e göre de Dede Korkut'taki 12 hikâye farklı zaman diliminde ortaya çıkmıştır ve zaman geçince birleşerek bir eser haline gelmiştir. Kitap, Kırgızistan Millî Eğitim Bakanlığı ve Soros Fondu'nun destekleriyle 1996 yılında basılmıştır.

2007 yılında A. Eşiev'in “Orta Çağ Türk Edebiyatındaki Pedagojik Düşünceler” adlı kitabı eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler için hazırlanmıştır. Kitapta Türk Dünyasındaki tüm ortak eserlerin önemi üzerinde durulmuş ve aynı zamanda atalarımızın nesilden nesle aktarılan çocukları eğitime, ahlak, aile bağları gibi düşünceleri çağdaş pedagojik konulara örnek olarak verilmiştir.

Modern Kırgız Edebiyatında Dede Korkut

Modern Kırgız romancılığının ilk temsilcisi Aalı Tokombayev 1935 yılında yazdığı “Kanlı Yıllar” romanının Kuu Baş bölümünde Dede Korkut'un ölümden kaçmasından bahsetmektedir. Romanda 1916 yılında Kırgızistan'ın kuzeyinde gerçekleşen isyan, isyanın başarısız olmasından sonra halkın Çin'e kaçması ve Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla halkın Kırgızistan'a dönüşü anlatılır.

“Korkup cürüp kutulsa,

Çığış menen batıştı,

Cılañ ayak, cılañ baş,

Ölümdön kaçıp tentigen,

Kayda barsa dayar kör,

Kütüp turgan betinen.

Komuzun çertip ıylagan,

O curtum, Korkut aman kalbaybı!” (Tokombayev, 1991).

*(Korkarak kurtulsa,
Doğu ile battı,
Yalınayak, yalınbaş,
Ölümden kaçıp dalaşan,
Nereye varsa hazır mezar,
Bekleyip durur önünde.
Kopuzunu çalıp ağlayan,
Hey yurdum, Korkut sağ kalmaz mıydı?)* (Sarı, 2020).

Kanlı Yıllar romanının başkahramanı Alımkul'un can yoldaşı Cunuş vücudundan koparılmış insanın kafasını bulur ve şunları söyler:

*Akılman, arı baatır, arı çeçen,
Bul kuu baş Almambettin başı beken?
Bolboso komuz karmap, tentip ketken,
Korkuttun oşondogu başı beken?* (Tokombayev, 1991).
*(Hem akıllı hem yiğit hem ozan,
Bu kafatası Almambet'in başı mı?
Yoksa kopuz tutup dünyayı gezen,
Korkut'un o zamanki başı mı?)* (Sarı, 2020).

Korkut Ata tiyatrosu 2016 yılında Kayrat İmanaliyev tarafından yazılmıştır. Yönetmenliği de başarılı yönetmen Marat Kozukeev üstlenmiştir. Korkut Ata tiyatrosu Mersin'de düzenlenen 3. Türk Dünyası Uluslararası Tiyatro Festivalinin açılış töreninde gösterilmiştir. 2017 yılında Kazakistan'da düzenlenen tiyatro yarışmasında da birinciliği kazanmıştır. Bunun dışında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde Korkut Ata haftalığı gerçekleştirilmiştir.

Kırgızistan'da Dede Korkut destansı hikâyeleri sadece Kırgız Milli Üniversitesinin ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin okul programlarında karşımıza çıkar. Özellikle Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji ve eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler, Dede Korkut'un Türk Dünyası ortak edebiyatındaki önemini bilmektedirler.

Sonuç

Kırgız Türklerinde Dede Korkut Çalışmaları adlı hazırlamış olduğumuz bu makale, bize Türklerin ortak sözlü mirası olan Dede Korkut destansı hikâyesinin ne kadar geniş alana yayıldığı, dilimizin, dinimizin, örf-adetlerimizin, sözlü edebiyatımızın aynı köke dayandığı gerçeğini göstermiştir. Dede Korkut’ta tespit edilen motiflerin aynısı Kırgız destanlarında da bulunmaktadır. Diğer Türklerin edebiyatında sık sık karşımıza çıkan Dede Korkut, Kırgız Türklerinde az da olsa izini sürdürmektedir. Kırgızistan’da tespit ettiğimiz Dede Korkutla ilgili kaynakları üçe ayırabiliriz:

- a) SSCB öncesi kaynaklar
- b) SSCB dönemi kaynakları
- c) SSCB sonrası kaynaklar

XIX. yüzyılda yaşayan zamane şairlerinden biri Arstanbek’in “Kereez” (Vasiyet) adlı manzum eserinde Dede Korkut’un ecelden kaçma efsanesi anlatılır. Aynı efsane Kazak, Azerbaycan Türklerinde de görülmektedir. Destanın Kırgız Sovyet edebiyatında iki kaynaktan geçtiği görülmektedir. Modern Kırgız romancılığının ilk temsilcisi Aalı Tokombaev’in 1935 yılında yazdığı “Kanlı Yıllar” romanının Kuu Baş bölümünde Dede Korkut’un ölümden kaçmasından bahsedilmektedir. İkinci defa 1976 yılında yayımlanan Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde destanla ilgili genel bilgiler verilmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Kırgız Türklerinde ilk defa 1996 yılında Cenalı Şeriev’in “Eski ve Orta Çağdaki Türk Edebiyatı” adlı kitabında destandan bahsedilir. Kırgız Edebiyatında Oğuz Türklerindeki gibi Dede Korkut’un diğer hikâyeleri değil sadece ölümden kaçma efsanesi anlatılır. Kırgızistan’ın okul müfredatlarında Dede Korkut destanıyla ilgili dersler yoktur. Fakat Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji ve Eğitim bölümlerinde Dede Korkut konusu işlenir. 2007 yılında A. Eşiev’in “Orta Çağ Türk Edebiyatındaki Pedagojik Düşünceler” adlı kitabı Eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler için hazırlanmıştır. Kitapta pedagojik konular destandan örnekler verilerek pekiştirilmiştir. Bunun dışında Dede Korkut destanı lisans, yüksek lisans öğrencilerinin tezlerine konu olmuştur. 2016 yılında Kayrat İmanaliev tarafından hazırlanan Korkut Ata tiyatrosu Mersin’de düzenlenen 3. Türk Dünyası Uluslararası Tiyatro Festivalinin açılış töreninde gösterilmiştir. Son zamanlarda milletimizin maddi ve manevi zenginliklerini koruma, genç nesillere aktarma projelerinde Dede Korkut haftaları yapılmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2013). *Modern Azerbaycan Edebiyatında Dede Korkut*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akmataliyev, A. (2012). *Kırgız Adabiyatının Tarihi 4.cilt*. Bişkek: Poligrafbumresursı Yayınevi.
- Anar. (1999). *Dede Qorqud*. İstanbul: Ötüken.
- Bekki, S. (2015). Dedem Korkut Kitabı Araştırmalarının 100 Yıllık Tarihi. *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu* (s. 179-198). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları,.
- Bulduk, Ü. (2019). Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri . *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı*, 11-19.
- Daşdemir, M. (2010). Dedem Korkut Kitabı (Genel Değerlendirme). *Belleten*, 67-90.
- Efe, K. (2019). Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 292-309.
- Efendiyev, E. (1999). *Kitabı Dede Korkut Aliliyi*. Bakü: Sultan Graphics Neşriyatı.
- Ergin, M. (200). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 58.baskı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İbrahim, A., T. A. (2004). *Korkut Ata Kitebi*. Bişkek: Kırgız Fond Aribi.
- Jirmunskiy, V. (1962). *Oğuz Kahramanlık Destanı ve Kitab-ı Korkut*. SSCB: AH.
- Kebekova, B. (1994). *Arstanbek s. 14-15*. Bişkek.
- Kelimbetov, N. (1986). *Kazak Edebiyatının Başlangıç Devri*. Almatı.
- Kelimbetov, N. (2010). *Türk Haklarının Ortak Edebi Eserleri*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnayz Türkmen*. Leningrad: AH SSSR.
- Köseoğlu, M. T. (2019). Dede Korkut Nüshaları/Türkmen Sahra-Günbet Yazması İncelenmesi ve Yeni Boylar Üzerine. *Uluslararası Dede Korkut İzinde/Sözünde Çalıştayı*, 97-114.
- Margulan, A. (2000). Korkut: Efsane ve Hakikat. A. Nısanbayev içinde, *Kazakistan'da Dede Korkut* (s. 123-147). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Rossi, E. (2021). Dede Korkut Destanı Üzerinde Araştırma. G. P. Fikret Türkmen içinde, *Korkut Bitig* (s. 39-42). İstanbul: Ötüken.

Şahin, H. İ. (2016). Türkmenistan'da Dede Korkut Araştırmaları: Dönemler, İsimler ve Eğilimler. *Türk Dünyası Dergisi* 42, 99-116.

Sarı, R. (2020). Aalı Tokombayev'in "Kanlı Yıllar" Romanında Kültürel Düzey (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.

Tokombayev, A. (1991). *Kanduu Cıldar*. Bişkek: Uçkun.

Urhan, İ. S. (2019). Dede Korkut Kitabında Bey Oğullarının Alp Kavranı Etrafında İncelenmesi. *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/ Sözünde Çalıştayı*, 161-172.